

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Vědecký redaktor
dr. Ivan Sviták

Recensoval
kandidát filosofických věd doc. Jindřich Srovnal

Paul Henri Dietrich

HOLBACH

SPOLEČENSKÝ SYSTÉM

neboli

Přirozené zásady morálky a politiky
s kritickým pojednáním o vlivu
vlády na mravy

filosofická knihovna

NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

1960

nům. Místo aby veřejné mínění tyto výtržnosti krotilo, schvaluje je; takový člověk je si jist souhlasem svého okolí, požívá pomíjivého blahobytu a nevidí, že jeho nepředložené chování ho povede dříve nebo později do záhuby. Poskytněte čas moudrosti a štěstí bude při vás; poskytněte času hlouposti, a ona se sama potrestá.*

Chválíme spíše to, co druzí chválí, než to, co zasluhuje chvály; opovrhujeme spíše tím, čím druzí opovrhují, než tím, co je hodno opovržení. Málo lidí má schopnost, odvahu a čas posuzovat věci samy o sobě nebo podle jejich účinků; je mnohem jednodušší přidržet se přijatých představ; tak se veřejné mínění stává *vládcem světa*. A proto jsou předsudky v lidských hlavách tak nevyvratitelné a pevné. O lenost, marnost, nepozornost, o malomyslnost se opírají všechny omyly, zakořeněné ve světě.

Napodobování — ať v dobrém či špatném smyslu — vytváří vliv, jenž je nejnápadnější v chování lidí. V dětství se snažíme napodobovat své rodiče, své vychovatele, osoby starší. Napodobovat znamená zkoušet, zda najdeme radost a blaho, přizpůsobíme-li své činy osobám, na nichž jsme závislí nebo jež máme před očima. Napodobujeme jen ty lidi, o kterých se domníváme, že jsou šťastní. A to je nepochybně důvod, proč jsou tak přitažlivé příklady panovníků, velmožů, boháčů a všech těch, kteří jsou zahrnováni úctou. Přijímáme představy, systémy, chování, způsob myšlení a jednání těch, s nimiž žijeme, tím, že je napodobujeme. *Je nutno dělat to, co dělají druzí*, to je nesporně zásada valné většiny lidí; na každého, kdo se opováží namítat proti tomu něco, dívá se veřejnost jako na směšného podivína.

Celá výchova je založena jen na napodobování; znalosti správné i nesprávné, užitečné i škodlivé získáváme od těch, kteří nás vychovávají. Vychovávat člověka znamená vštěpovat mu své představy, to znamená zvykat ho ctít to, co sami ctíme, milovat to, co sami milujeme, zvykat ho dělat to, co sami děláme. A to je důvod, proč předsudky a neřesti rodičů se postupně dědí i nejvzdálenějším potomstvem. Bylo by nemožné, aby se pod dohledem počestných rodičů staly děti neřestnými a zkaženými.**

Právě ve výchově musíme hledat hlavní zdroj lidských neřestí a ctností, omylů a pravd, které přijímají, zdroj chvályhodných či

* *Omnis stultitia laborat fastidio sui.*

** *Fortes creantur fortibus et bonis.* Horatius.

hanebných zvyků, jež si osvojují, vlastností a nadání, které získávají. Kdyby se dbalo na to, abychom nebyli v dětství klamáni, abychom byli seznamováni jen s představami pravdivými a rozumnými, dospěli bychom k poznání a řídili bychom se rozumem, usuzovali bychom zdravě, stali bychom se ctnostnými. Naše vášně by směřovaly k těm předmětům, o nichž bychom byli přesvědčeni, že v nich nalezneme trvalý užitek, na němž spočívá skutečné lidské štěstí, nestávali bychom se ve svém životě hříčkou tisícerych omylů, způsobujících nám tak velké trampoty, chceme-li se od nich oprostit. Dobrá výchova v dětství by musela vést k osvojení zvyku správně myslet a konat dobro; děsilo by nás tedy zlo, o němž se mylně předpokládá, že máme k němu přirozený sklon.

Lidé mají jen proto sklon ke zlu, že je pokládají za dobro; jsou jen proto tak zkažení, a proto tak ubozí, že výchova v dětství, veřejné mínění a vláda jim obyčejně v dospělém věku poskytují jen klamné představy. Všechno přispívá k tomu, aby setrvali v předsudcích, které je zaslepují, všechno napomáhá k tomu, aby jim bylo zabráněno užívat rozumu, na všech stranách vidí lidé jen nebezpečné příklady, o nichž se domnívají, že je musí napodobovat, ačkoliv je odsuzují. Máme tedy být překvapeni, vidíme-li, že člověk honosící se svým rozumem zcela postrádá toho rozumu, jímž je podle svého názoru nadřazen ostatním živočichům?

KAPITOLA II.

O ROZUMU, O PRAVDĚ A JEJÍ UŽITEČNOSTI

Rozum je poznáním pravého štěstí a prostředků vedoucích ke štěstí. Z toho plyne, že rozumu lze nabýt pouze spolehlivými a opakovanými zkušenostmi. Vzdělávat a rozvíjet lidský rozum znamená seznámit člověka s tím, co má činit nebo čeho se má vystríhat, aby byl šťasten. Lidé se jen proto dopouštějí tolika omylů, protože jejich vůdcové na tomto světě, kteří se sami neřídí rozumem, nejsou schopni vzdělávat ducha jiných lidí a vštěpují jim mylné představy o blahobytu, jimiž jsou sami nakaženi. Domnívají se též, že je v jejich vlastním zájmu zabránit lidem, aby viděli věci v pravém světle. Každá moc založená na domněnkách a na

lži je rozeným nepřítelem rozumu a bojí se pravdy, která by její vliv zničila: nebudme tedy překvapeni, mají-li tak málo rozumu bytosti, jež se nazývají rozumnými. Vychovávají je rodiče, kteří téměř nikdy neuvažují; vzdělávají je vychovatelé, kteří rozum nenávidí; obklopuje je společnost zatížená předsudky všeho druhu; vládnou jim páni, kteří mají zájem na tom, aby stále vládly názory, na nichž spočívá jejich moc. Lež je takřka ztotožněna s lidmi. Je tedy překvapující, nalézáme-li všude pouze bytosti nerozumné?

Je-li veřejné mínění, jak se až příliš často stává, mylné, jsou všechny naše úsudky mylné a odporují rozumu. A přece právě veřejné mínění vštepující nám prvé představy o štěstí a neštěstí, o právu a bezpráví, o ctnosti a neřesti, o zásluze a vině, o cti a hanbě, o slušnosti a neslušnosti, je obvykle tak klamné. Jestliže jsme již jednou byli v těchto důležitých věcech oklamáni, setrváváme provždy v nevyvratitelném omylu a naše chování, které je určováno a sváděno všeobecnými předsudky, stane se obvykle stejně zhoubné pro nás samé, jako je na obtíž těm, s nimiž žijeme.

Hobbes říká, že zlý člověk je jen silné dítě*; vskutku, je bytostí postrádající zkušenosti, prozíravosti, úsudku, jejíž rozum není vzdělán, je bytostí podržující se bezmyšlenkovitě a bez výběru popudům své touhy, jejímž vodítkem jsou jen chůtice a choutky, kterým — svedena okamžikem — obětuje svou budoucnost. Je bytostí domnívající se, že její blaho spočívá v každém předmětu, který ji zaujme, avšak nalézá v něm brzy jen zlo, ošklivost a velmi často svou záhubu. Krátce, zlý člověk je špatný počtář neustále klamaný svou nevědomostí, zpozdilostí a svými předsudky: čím osvícenější bude náš duch, tím spíše se naučíme správně počítat a dávat přednost většímu počtu dobrých skutků před počtem menším.**

Pravda je shodou našich představ s povahou věci; lidi zajímá jen proto, že jim poskytuje poznání toho, *co existuje*, to znamená poznání povahy, skutečných vlastností, poznání vztahů mezi příčinami a účinky. Toto poznání, ke kterému dospějeme — stejně jako k rozumu — pouze zkušenostmi, nám umožní rozeznat užitečné od škodlivého, skutečné od zdánlivého, spolehlivé a trvalé blaho od povrchního a pomíjivého požitku. Pravda je pro člověka nezbytná, protože člověk — aby byl šťasten — potřebuje objevit

* *Puer robustus.*

** *Viz Della felicità.*

cestu vedoucí ke štěstí. Miluje pravdu, protože miluje štěstí; obává se pravdy, protože mu často namlouvají, že pravda může jeho štěstí škodit.

Vskutku, ze všech stran slyšíme mnoho takovýchto hlasů: »Pravda je nebezpečná; existují omyly, které jsou lidskému pokolení prospěšné; svět chce být klamán.« Pravda se zdá být nebezpečnou jen těm, kteří se mylně domnívají, že je v jejich zájmu klamat lidské pokolení. Některé omyly mohou být některým jednotlivcům přechodně užitečné; avšak pro celý lidský rod mají vždy neblahé následky. Svět chce být klamán, protože si již přivykl být klamán, protože předem u něho vzbudili nedůvěru k pravdě, protože bylo vynaloženo tolik námahy, aby byl rozum udušen, takže se svět domnívá, že omyly jsou pro jeho blaho nutné, a neuvědomuje si, že ony způsobují, že se stále obrací zády ke štěstí.

Říkat, že pravda je pro člověka zbytečná, znamená tvrdit, že lidé nemají zapotřebí být šťastnějšími, než jsou; že jim velmi málo záleží na zlepšení jejich údělu; že by bylo nebezpečné ukázat jim pramen neduhů, jež je trápí, a léky na ně. Zdůrazňovat, že omyly jsou užitečné, znamená tvrdit, že existují pádné důvody k tomu, aby lidé byli zaslepení a ubozí.

Pravda ve fysice je znalostí účinků, jimiž přirozené příčiny působí na naše smysly. Pravda v morálce je znalostí účinků, jimiž jednání lidí působí na člověka. Pravda v politice je znalostí účinků, jimiž vláda působí na společnost, to znamená znalostí způsobu, jak ovlivňuje veřejné blaho a blaho jednotlivých občanů.

Která z těchto pravd má být lidem utajena? Zvláštní náhodou to mají být právě ony pravdy, o nichž se předpokládá nebo jež skutečně a jasně jsou pro nás nejdůležitější a o nichž se tvrdí, že je pro lidi užitečné, nevědí-li o nich zhora nic. Tyto krásné zásady především žádají, aby se lid nesnažil něčemu v náboženství rozumět a aby nikdy zkoumavě neposuzoval svou vládu. Ujistují nás přece, že na náboženství závisí věčná blaženost lidu; a vidíme zcela zřetelně, že na vládě závisí jeho blahobyt a jeho svízele na tomto světě!

Člověk se může mýlit bez následků pro jiné; avšak lidé se nikdy nemýlí, aniž by nebyli potrestáni. Všechno ve světě je jen nesmírným řetězem souvislostí, příčin a účinků; omyly se zakoření v myslích stejně jako pravdy. Je nemožné, aby národ bez nebezpečí propadl omylu. Není předsudku, který by mu časem nezpůsobil ne-

konečné pohromy. Lež a omyl mohou být pro některé jednotlivce užitečné; pro ně je někdy prospěšné, aby byli klamáni, a ti, jež je klamou, mohou být jejich dobrodinci. Člověk, který klame nebo lže, aby zachránil svou vlast, své rodiče, svého přítele, je občanem hodným úcty, užitečným a ctnostným člověkem; a jen nesmyslný soud ho může odsoudit.* Jedná-li se však o štěstí národa nebo celého lidského pokolení, pak nesmíme omlouvat přednosti omylu nebo názoru několika okamžiky, pomíjivými okolnostmi, blahobytem malého počtu jedinců, nýbrž je nutno vidět účinky takového trvalého omylu po celá dlouhá staletí. Pak se zjistí, že omyl, působící na mnoho lidí, na stát, na celý národ, plodí neštěstí, jichž se naše mysl děsí.

V jednom koutě Asie se podařilo podvodníkovi — Mohamedovi — přesvědčit stovku hloupých Arabů, že je velkým prorokem; a oni mu uvěřili. Zpočátku, jak se zdá, měl tento omyl velmi malé následky; shledáme však, že již za jedno století krvácela pro tento omyl Asie a Afrika a že se stal osudnou příčinou tupého ustrnutí, pod nímž ještě úpí nešťastní obyvatelé nejkrásnějších končin světa, kde zhoubně vládne hrozný despotismus.

Jeden starověký učenec správně řekl, že *lháři jsou příčinami všech špatností a všech zločinů na světě*.** Každý člověk, který si povšimne dějin, zjistí, že všechny omyly, přijaté velkým počtem lidí, vyvolaly po nějaké době nejnebezpečnější věření, nejohrovnější revoluce, nejkrvavější katastrofy, které jsou v největším rozporu se štěstím vladařů a národů. Pověra otřásla všude veřejným blahem a zbrotila zem krví. Smrtelníkům bylo velmi důrazně zakázáno zkoumat náboženské předsudky, jež byly a stále ještě jsou pro ně nevyčerpatelným pramenem výstředností a pohrom. Jestliže jsou tyto předsudky užitečné, pak jen pro malý počet lidí, kteří se spojili proti všem ostatním a kteří přesvědčují národy, že nebe je stvořilo, aby byly zde na zemi nešťastné, že štěstí na tomto světě nesmí být jejich údělem, že rozum je nebezpečným úskalím, že je

* Sv. Augustin rozhodl, že *dokonce ani tehdy není dovoleno lhát, jedná-li se o spásu celého světa*. Tento příklad stačí, aby nám naznačil představu, jakou měli o morálce přední zástupci křesťanství. Kdyby bylo možné, aby lež byla světu skutečně užitečná, stala by se tím ctností; ctnost může existovat jen pro svou všeobecnou užitečnost.

** Viz Plutarchos, *Vynikající výroky Lakedaimonských*.

třeba bát se pravdy, jež by překazila ďábelské pikle těchto několika lidí.

Všechno, co škodí lidskému rodu, ať už se to projevuje přímými účinky nebo pozdějšími důsledky, může vycházet jen z omylu nebo lži. To, co je lživé, nemůže nést užitečné plody ani trvalý prospěch. Trvalý a stálý užitek lidí je jedinou vlastností, podle které můžeme poznat, co je pravdivé, dobré a krásné. Budeme-li brát za měřítko svých názorů tuto užitečnost, posoudíme vždy správně zásady, zřízení, činy, mravy jak národů, tak jednotlivců lidského rodu; schválíme to, co se opravdu prokáže jako užitečné, opovrhujeme neužitečným, odsoudíme a zamítneme škodlivé.

Ctnost je příjemná jen proto, že je užitečná; je užitečná jen proto, že přispívá k trvalému blahu obyvatelů tohoto světa. Musíme mít v úctě spravedlnost, dobročinnost, poctivost, zásluhy, schopnosti jen pod zorným úhlem výhod, jež z nich vyplývají pro společnost. Stejně jako pravda i ctnost se může některým zvrhlým lidem znelíbit nebo se jim může zdát, že odporuje jejich zájmům, protože zatracuje prostopášnost; nepřestává proto však být užitečnou a nutnou pro celý lidský rod, který by bez ní nemohl existovat. Spravedlnost stejně jako pravda vzbuzuje nevoli utlačovatelů, protože je nutí stydět se za své jednání; nepřestává proto však být poutem celé společnosti a jedinou oporou lidského rodu. Neexistuje ctnost, kterou by neměli v nenávisti ti, jejichž vášním a zpustlostem stojí v cestě; neexistuje zlý člověk, jenž by neshledával pravdu zavrženíhodnou a nebezpečnou, odporuje-li mylným představám, které si vytvořil o štěstí.*

Žádný člověk není bez příčiny špatný. Podlehne-li zlu, stane se tak proto, že si vytvořil mylné představy o štěstí, užitečnosti, prospěchu. Tyto představy jsou důsledky jeho nevědomosti, nezkušenosti, předsudků, jeho neřestných návyků. Nespravedlnost, podvod, prostopášnost, fanatismus, falešná horlivost, zločin mají relativní a přechodnou užitečnost. Každý rozumný člověk je však oprávněně nenávidí, protože vedou k úpadku společnosti a nakonec škodí i tomu, kdo jim podlehne.

* *Hoc quod amant volunt esse veritatem*, říká sv. Augustin. »Nemilujeme věci, protože jsou pravdivé,« říká Mr. Nicole, »nýbrž považujeme je za pravdivé, protože je milujeme.« Viz *Essais de morale*, sv. III., str. 31.

KAPITOLA III.

O NÁBOŽENSKÉ MORÁLCE

Aby se lidé stali lepšími, je třeba vést je k hledání pravdy, vzdělávat jejich rozum, stavět jim před oči zkušenosti, ukazovat jim nebezpečné následky neřesti, dát jim pocítit přednosti ctnosti. To je účelem morálky. Aby se lidé stali šťastnějšími, je třeba sjednotit jejich zájmy, utužit pouta společnosti, vyzývat a nutit je, aby činili dobro a aby se zdržovali zla. To je účelem každé vlády, která je jen moc, již vkládá společnost do rukou jednoho nebo více občanů, aby přiměla všechny své členy řídit se zásadami morálky.

Morálka je způsob, jak žít s lidmi v dobrém. Ctnost spočívá v tom, stát se šťastným štěstím, které přináší druhým.

Neexistuje nikdo, kdo by neuznával užitečnost morálky; zdá se však, že její skutečné zásady jsou ještě zahaleny v mracích, které i ty nejbystřejší oči proniknou jen s náhrou. Všichni chválíme přednosti ctnosti, avšak naše představy, jež si máme o ctnosti utvořit, se shodují jen nepatrně; pro většinu lidí je ctnost jen matným pojmem, jemuž se obdivujeme, aniž bychom mu uměli dát určitý smysl. Odkud ta lidská nevědomost a nejistota o předmětech, jimž je shodně přiznávána důležitost a nezbytnost? Čemu je třeba přičítat nepatrné poznání svých povinností, k čemuž jsme dospěli, ačkoliv tolik učenců už po několik staletí studuje člověka a jeho vztahy, usilovně pracuje a bádá? Na jedné straně to byla teologie vnášející svými nejasnými a často vzájemně si odporujícími pojmy hustou tmou do vědy nejjednodušší, nejjasnější, nejsnadněji dokazatelné, do vědy, jež je pro celý svět nejsrozumitelnější. Na druhé straně místo aby politika morálku podporovala, neustále se staví proti ní a činí principy a zásady, jež morálka předkládá, zcela zbytečnými. Zdá se, že neviditelné i viditelné mocnosti spojily své síly, aby zabránily lidem přemýšlet o předmětech velmi důležitých pro štěstí na tomto světě.

Místo aby náboženství pátralo po zásadách, jimiž by lidé měli řídit své jednání zde na zemi, hledalo je na nebi; místo aby založilo morálku na hmatatelných vztazích existujících mezi lidmi, založilo ji na vztazích, o nichž se předpokládá, že existují mezi lidmi a neznámými mocnostmi vládnoucími v nedosažitelných sférách vysněné říše. Ptejte se theologů jakékoli země, co je morálka .Rek-

nou vám, že je to způsob, jak se zalíbit bohům; řeknou vám, že urážíte božstvo, urážíte-li lidi; že právě toto božstvo na tomto světě i na onom světě potrestá útoky namířené proti společnosti a že odmění ctnostné skutky. Zeptejte se těchto osvícenců, co je to ctnost. Odpoví vám, že ctnostný je ten, kdo jedná shodně s vůlí svého boha. Avšak kdo je ten bůh, jehož vůli hlásáte zde na zemi? Bůh je, odpovídají vám, nepochopitelná bytost, o níž si smrtelníci nemohou vytvořit žádnou představu. Jaké jsou úmysly boha, jimž, jak říkáte, se musí lidé podrobit? Jsou pro nás nevyzpytatelné; avšak tento bůh zjevil způsob chování, kterým se má člověk řídit, i ve vztahu k druhým, i ve vztahu k sobě samému, a to se týká všech lidí na zemi. Je tento bůh jeden a tentýž pro všechny obyvatele země? Nikoli; bůh i přikázání jsou v různých zemích různá. Není jedním a týmž bohem a nemluví stejnou řečí s Číňanem, Indem, Peršanem, s Evropanem. Každé náboženství předpisuje národu, který je přijal, rozličné povinnosti; to, co božstvo v určité době a na určitém místě přikazuje nebo dovoluje, je v jiné době a na jiných místech přísně zakázáno.

Chceme-li si objasnit boží úmysly a nahlédneme-li do knih, jež každé náboženství předkládá svým stoupencům k uctívání, shledáme, že je nemožné řídit se jimi, aniž bychom neporušili ty nejzákladnější zásady morálky. Všechna náboženství světa líčí božstvo jako vládce nespravedlivého, krutého, ve svém hněvu nemiřitelného, který příliš přísně trestá viníky, který nechává nevinné děti pykat za hříchy otců, jehož nesnesitelná krutost nikdy nemá konce. Líčí ho jako vládce despoticky přikazujícího věrolomnost, loupež, vraždu, krveprolití. Zkrátka právě národům platicím za nejcivilizovanější přikazuje náboženství uctívat neviditelné tyranu, již opomíjejí všechny zásady morálky a jejichž příklad stačí, aby v mysli těch, kteří je uctívají, zničil každou představu o povinnosti.

Cožpak by mohl rozmar, nevázanost, porušení spravedlnosti dávat za příklad rozumným lidem, stvořeným pro život ve společnosti? Neznamená to snad ponoukat je ke zločinům, říká-li se jim, že musí napodobovat bytosti, které jsou líčeny s nejhoršími lidskými vlastnostmi? Bez zábran a pod záminkou poslušnosti bohu a snahy zalíbit se mu bylo užíváno násilí, jež nejvíce odporuje politice, nejvíce uráží morálku a nejvíce se přičí lidskosti.

Pohanství dosadilo na Olymp mnoho božstev, které nám myto-

logie líčí jako chlipné, prostopášné a bezectné netvory. Nezavdalo chování takového Jupitera dopouštějícího se na nebi i na zemi zpustlostí a zločinů, popud k tomu, aby nejhorší zhýralosti našly své oprávnění?

Zda každý člověk, který si vytvořil sebenepatrnější představu o morálce a není-li zcela zaslepen svými předsudky, vezme za vzor žárlivého, nestálého, mstivého, krvelačného boha Židů? Zda tento bůh nespravedlivý ke všem národům, s výjimkou toho, jehož si z rozmaru vyvolil, zda tento bůh vojsk a pomsty, tento bůh, ničitel národů, může sloužit za příklad rozumné bytosti, která si vytvořila pojem dobra, spravedlnosti, lidskosti? Zda můžeme vidět, aniž bychom nebyli úplní fanatici, nesmírnou dokonalost na nějakému bohu, jenž v knihách, o nichž se tvrdí, že byly vnuknuty jím samým, je líčen s vlastnostmi odporného tyрана majícího právo porušit všechny zásady morálky, o níž se přesto předpokládá, že vychází z jeho nejvyšší vůle?

Stěžujeme-li si na boha tak málo morálního nebo na jeho chování značně odporující představám přijatým poutivými lidmi, jeho služebníci nám odpovídají, že božská spravedlnost se nepodobá spravedlnosti lidské, že cesty boží *nejsou cestami lidskými*. Nejsou tím však otřeseny všechny naše morální zásady? Jestliže božská spravedlnost, dobrotivost a dokonalost se v ničem nepodobá spravedlnosti, dobrotivosti, dobrým vlastnostem a ctnostem lidským, jaké představy si pak o tom mohou lidé vytvořit? Jestliže spravedlnost a dobrotivost boží dovoluje bohu jednat tak, že my nazýváme toto jednání jednáním tyрана, totiž nanejvýš nespravedlivého a zlého vládce, zdali pak nejsou ti, kteří ho uctívají, v pokušení usoudit, že bůh chce zlo, že miluje nespravedlnost a zlobu, že je nutno páchat zlo, aby našli v jeho očích milosti? Předpokládá se, že krutému a zlému vládci dobře slouží jen otroci, jemu podobní.

Jistějším vůdcem, který by nás přivedl ke skutečné ctnosti, není ani bůh křesťanů. Zdá se, že tento bůh, nenávidějící lidi, zcela zapomněl ve svých chmurných a asociálních příkázáních, že mluví k lidem žijícím ve společnosti. Co nám ve skutečnosti říká jeho morálka, tak vychvalovaná těmi, kteří ji nikdy vážně nezkoumali? Radí nám stranit se světa, nenávidět sami sebe, ošklivit si požitky, milovat bolest, opovrhovat vědou a dávat před ní přednost dobrovolné nevědomosti a chudobě ducha, odvracet se od všeho živého,

nic na světě nemilovat, bát se úcty lidí.* Jakými pohnutkami nás vede křesťanství k tomu, abychom se řídili jednáním tak odporujícím přírodě a všemu, čím jsme povinni společnosti? Křesťanství nám ukáže o posmrtném životě, v němž dojdou nevyslovitelného štěstí ti, kteří se zde na zemi činí dobrovolně nešťastnými a kteří nevykonali nic pro štěstí druhých lidí. Na druhé straně hrozí toto náboženství věčnými mukami těm, kteří odmítají neplodné ctnosti, jimž toto náboženství dává přednost před všemi ostatními ctnostmi, jež jsou skutečně užitečné pro bytosti, s nimiž žijeme. Tupá lehkověrnost nikdy neuvažující, neurčitá naděje na neskutečné blaho, podlézavá pokora, schopná zničit duševní vzněty, trýznění těla, půsty, dobrovolné mučení, to jsou ony pozoruhodné dokonalosti, kterých se má každý dobrý křesťan snažit dosáhnout!

Je pravda, že toto náboženství připojuje k mnohým ctnostem ještě lásku k bližnímu přikazující milovat hrozného boha nade vše a bližního svého jako sebe sama. Zdá se, že tato ctnost není pod tímto zorným úhlem ničím jiným než laskavostí a lidskostí, k nimž nás všechny vede; avšak v křesťanství byla láska k bližnímu vždy jen přetvářkou. Jestliže nalézáme lásku k bližnímu v křesťanských knihách, pak křesťanství kněží ji ze svých srdcí a ze svého chování vypověděli. Služebníci mírumilovného boha se projevovali za všech dob jako ti nejméně sociální, nejméně lidští, jako ti nejméně shovívaví lidé. Pod záminkou nebeských zájmů uvrhli svou lícoměrnou horlivostí a svým fanatismem zemi do neštěstných zmatků. Stále ve sporu mezi sebou zapletli do svých zhoubných válek panovníky a národy; naplnění vražednou láskou k bližnímu, dávali své bližní zbožným způsobem zabíjet pokaždé, když je nemohli přimět k přijetí názorů, jež považovali za nutné pro jejich věčnou spásu.

I když prozkoumáme zásady všech zjevených náboženství na tomto světě, shledáme, že mají snahu národy rozdělit, učinit lidi

* Mr. Nicole nám říká, »že smíme jednat podle záměru božího; že se musíme varovat přijmout na tomto světě odměnu za dobré skutky, jež jsme vykonali... že bůh má právo trestat nás za dobré skutky, jimiž se honosíme a jež jsou krádeží, které se na něm dopouštíme.« Viz *Essai de morale*, sv. I., str. 306.

Jinde říká, »že láska k bližnímu nás učí nenávidět se a nikoliv milovat se, z čehož plyne, že si máme spíše přát opovržení živých tvorů než jejich lásky.« Viz *tamtéž*, sv. II., str. 119.

málo společenskými, odloučit od společnosti každou sektu, jejíž členové pyšně věří, že přízeň nebes patří výlučně jim a kteří pohlížejí na přívržence jiné sekty očima plnými nenávisti a opovržením. Jak by mohl pobožník, je-li důsledný ve svých zásadách, milovat, ctít a stýkat se s někým, o němž ví, že je nepřitelem jeho boha? Z toho zřejmě plyne, že každé jednotlivé zjevení směřuje k tomu, aby zatvrdilo lidská srdce, aby z lidí učinilo nepřátele, aby z jejich středu vypudilo všeobecnou laskavost sjednocující bytosti lidského rodu. Náboženský duch byl a stále bude neslučitelný s mírností, dobrotou, spravedlností a lidskostí.*

Náboženská morálka tedy nikdy nesloužila k tomu, aby se smrtelníci stali více společenskými. Strašní bohové, kterých používala k zastrašení, mučení v posmrtném životě, kterým bez ustání vyhrožovala, pomyslné slasti, které slibovala na nebi, nemohly ani napravit sklony, ani zkrotit neřesti, které v nich ostatně všechno vzbuzuje. Zastráňuje-li náboženství některé bojácné duše, pak tyto pomíjející hrůzy, jež jsou velmi brzy zatláčovány světským ruchem a věcmi, rozptýlením, zábavami, bezuzdnými vášněmi, nepůsobí nějak na většinu; ještě méně působí na prudké, ctižádostivé a mocné lidi, jejichž příklady a moc nejvíce ovlivňují společnost. Služebníci náboženství, vždy shovívaví k panovníkům, jejichž přímluvu a přízeň se snaží získat, jim usnadňují cestu k nebi, kázejíce jim o laskavém bohu, jehož lze snadno ukonejšit. Tím se toto náboženství, které téměř v každé zemi bylo jedinou brzdou čelící tyranům, samo stává spolupachatelem jejich zlořádů. Ba, co víc! Ulišní kněží měli tu drzost, že dokonce postavili tyrany pod ochranu nebes! Byli tak sprostí, že posvětili jejich bezpráví, že jim priznali božská práva, že zbavili národy jejich vlastní spravedlivé obrany, práva, které přece dává příroda každému člověku.** Podle

* Tato pravda je zřejmá komukoliv, kdo má alespoň nějakou představu o náboženství židů, křesťanů, mohamedánů, Peršanů atd. Čím jsou si sekty vzájemně bližší, tím více se jejich příslušníci bojí jeden druhého nebo se vzájemně nenávidí. Turečtí mohamedáni pocítují větší nenávist k mohamedánům z Persie než ke křesťanům nebo k modloslužebníkům. Židé bez jakýchkoli skrupulí šidí křesťany. Papež často nařizoval nesplnit sliby, které dal kacířům atd.

** Sv. Klement říká, že vůbec není dovoleno odporovat královské moci. Sv. Augustin přirovnává národy k otrokům, kteří musí snášet rozmary svých pánů. *Ita a plebibus principes et a servis domini ferendi sunt, ut sub exortatione tolerantiae sustineantur temporalia et superentur aeterna.* Řehoř

těchto zásad byly národy, spoutané náboženstvím uvrženy pod jámo svých vládců a byly jim vydány na pospas; protože se pak tito vládcové nemuseli ničeho obávat, dopouštěli se beztretně zvůle a neměli skutečně důvod, proč by krotili své vášně, jež se brzy staly hlavním pramenem zkaženosti národů a skutečnými příčinami jejich běd.

Vidíme tedy, že místo aby náboženství brzdilo vášně panovníků, ve skutečnosti jim jen povolovalo uzdu. Protože byli odpovědní za své skutky jedině bohu, opovrhovali úsudkem lidí; domnívali se, že je jim dovoleno vše, protože žádná moc na světě nebyla tak silná, aby tomu učinila přítrž. Podrobovali se všem podnětům svých nejnesmyslnějších rozmarů, měli výhradní právo dopouštět se zvůle: obklopeni pochlebníky a lidmi ochotnými sloužit všem jejich neřestem, zkazili sami sebe a jejich příklad zkazil všechny ty, kteří se ucházeli o jejich přízeň. Omámeni ctižádostivostí a požitky nebo zkolébání na řadrech změkčilosti, nepoprávali už sluchu hrozbám náboženství, jež zřídkakdy našlo odvahu důrazně s nimi promluvit; viděli rozhněvané nebe jen zdáli a nebyli ostatně ponecháni v nevědomosti o snadných prostředcích, jak hněv nebes ukonejšit.

Vyvolají-li hrůzy, které náboženství budí, v srdcích neklid, pokání je zase uklidní. Všechny pověry světa znají recepty a prostředky, jak zaplašit výčitky svědomí a opět navrátit klid tomu nejzločinnějšímu svědomí. Věříme-li, že urážíme jedině boha, dopouštějíce se na lidech zla, namlouváme si, že stačí usmířit pouze tohoto boha a nestarat se o to, jak usmířit jeho slabé tvory. Nepřivlastňují si ostatně sluhové Nejvyššího právo odpouštět jeho jménem hříchy a zločiny? Despota, jehož vláda se vyznačuje jen utlačováním, násilnostmi, ukrutnostmi, bezprávím, ustavičnými válkami, se domnívá, že neplodnou lítostí, která je jen málo upřímná a která nemůže nic napravit, zcela usmířil svého boha, a počítá s tím, že se bude moci bez bázně objevit před jeho hroznou soudnou stolicí.*

Tourský říká: *Nemo nisi solus Deus principis iudex esse potest.* Cassiodor tvrdí, že králové mají svého soudce jen na nebesích, protože právě z nebes obdrželi svou moc.

* Ludvík XIV. vyprávěl jedné ze svých milenek, kolikrát již zpovědník uklidnil jeho svědomí, zneklidněné utlačováním a vykořisťováním jeho národa;

Protože lidé neznali pravdu, vytvořili ze lži a z nevědomosti systém. A stejným způsobem postupuje náboženství — jehož zářné úspěchy nám nepřestávají velebit, — jestliže morálku pouze zlehčuje a mate, místo aby ji objasnilo a podpořilo. Vskutku stačí jen letmý pohled, abychom byli vyvedeni z omylu o prospěšnosti představ, které nám o morálce chtějí poskytnout: náboženství drží na uzdě národy právě tak málo jako panovníky. Hružy, jimiž náboženství hrozí a jež jsou pokládány za tak účinné, a tak lichotivý příslib života na onom světě působí na tomto světě jen na několik zbožných věřících; většina lidí je stržena všeobecným proudem ženoucím je do zkázy. Vyznačují-li se nejzbožnější národy něčím, pak se vyznačují nejhanebnější nevědomostí o povinnostech morálky, nesčetnými zločiny, zkažeností mravů pohoršlivou pro každého rozumného člověka. Pověřivé národy věří, že je jim dovoleno vše, plní-li úzkostlivě náboženské úkony, které jim ukládají kněží. Pobožník žije bez výčitek svědomí a velmi spokojen sám se sebou, zhostí-li se nepatrných povinností, jež mu předpisují jeho vůdcové. Mechanicky odříkané modlitby, posty, zdrženlivost, návštěva kostelů, přítomnost při tajemných obřadech, dary kněžím a především naprostá poslušnost tomu, co rozhodnou: v tom spočívá morálka i povinnosti i ctnosti většiny lidí.

Rozličné pověry, jimiž je lidský rod nakážen, kladou největší váhu zvláště na *pokání* a kruté náboženské úkony, které si lidé dobrovolně ukládají. Ti šilenci si představují, že tak odpykají svá provinění a že si vyslouží milostivý pohled bohů, kteří jsou jim líčení vždy jako nepřátelé lidského štěstí. Nic nás nepohoršuje více než barbarský výmysl, který zplodila roznícená fantazie, totiž mučit se ke slávě boží. Zkušenost nám však ukazuje, že tato pokání pokládaná za činy velmi záslužné, působí jen velmi zřídka na srdce těch, kteří se kají. Na celém světě žijí kající, kteří se postí, bičují a kteří se mučí, aniž by se stali lepšími. Zkažení

---

ujistil ho totiž, že on je pánem všeho, co mají jeho poddaní. Viz Gordon: *Discours politiques sur Tacite*.

Emanuel IV., král portugalský, si vybíral pro svůj harém jeptišky z kláštera a chodil za nimi vždy jen v doprovodu svého z odpovědníka nesoucího poslední pomazání, aby mohl dát rozhřešení a udělit poslední pomazání v případě nepředvídané nehody.

lidé se odhodlají ke všemu, aby uklidnili výčitky svědomí, aniž by napravili své zločinné sklony.*

Místo aby náboženství člověka osvítilo a učinilo z něho bytost rozumnou, předsevzalo si udržovat ho ve stavu věčného dětství. Učinilo z něho poslušný nástroj, který se nikdy neodvážil řídit se podle svého rozumu a jenž se vždy dal vést jen mocí. Neuznával vlastní síly, nedůvěřoval jim, neměl žádnou představu o společnosti, nevěděl ani čím je povinen sám sobě, ani čím je povinen druhým. Věřil, že musí poslouchat jen neviditelné mocnosti, jejichž tajné úmysly poznával pouze podezřelým prostřednictvím svých kněží. Tito kněží z něho udělali slepý nástroj svých vlastních vášní, svých zájmů, svých rozmarů, svých snů; a místo aby jej učinili dobrým, vychovali z něho pouze výstředního člověka, silně škodícího sobě i svým druhům.

Nic nemohlo lidské morálce uškodit víc než sloučení s morálkou božskou. Spojení morálky, jasné a založené na zkušenostech a na rozumu, s tajuplným náboženstvím, jež rozumu odporuje a jež je založeno na fantasii a na moci, tuto morálku jen zkomplikovalo, oslabilo a posléze zničilo. Každý člověk, který přemýšlí, je schopen velmi jasně rozeznat, co bližnímu škodí nebo co se mu nelíbí; avšak v žádném případě není lehké rozluštit, co uráží bohy, jež vidí jen v mracích, o nichž má rozličné představy a jež zná ze vzájemně si odporujících zpráv vykladačů. Velmi snadno lze poznat jak působí na člověka bezpráví, nespravedlnost, násilí, pohana a pomluva; avšak jen lidská fantazie nebo moc kněží, skrytá pod pláštěm zjevení, mohou lidi poučit o účincích, jež tyto vlastnosti vyvolávají u božstva. Podle všech světových náboženství je to, co škodí, co se nelíbí, co je pro bytosti lidského rodu zcela neúčinné, často velmi milé bohům, jejichž povaha se velmi liší od povahy naší. Na druhé straně to, co je pro lidi nejužitečnější a nejpříjemnější, velmi často vyvolává hněv nebes. Co je spravedlivé v očích božstva nebo jeho služebníků, je často velkým bezprávím a velkou špatností z hlediska zdravého lidského ro-

---

* Vyprávění o pokáních, běžných na Malabarském poloostrově a v Indii, vyvolává hrůzu; je však známo, že ti, kteří se takto kají, jsou často největšími darebáky. Španělé a Portugalci pořádají průvody, při nichž se kající kruté bičují dýtkami opatřenými železnými konci; zesilují své rány, jdou-li pod okny svých milenek, které je odmění za tuto jejich pozornost svou přízní.

zumu a lidské morálky, již náboženství pohrdá a po níž šlape. Každý rozumný člověk pozná svým přirozeným citem, že vražda je velký zločin; avšak pobožný a nábožensky horlivý křesťan věří, že nic není jeho bohu milejšího než udat kacíře. Pronásleduje je a dožene je k smrti, protože mu jeho kněží řekli, že kacíř je bytost, k níž nesmí být — aniž by mu to božstvo nemělo za zlé — ani spravedlivý, ani dobrý, ani lidský. Každý mírumilovný občan ví, že blahobyt a klid společnosti vyžaduje, aby se podřídil svému zákonitému panovníkovi a zákonům, avšak horlivý fanatik neuznává svého zákonitého panovníka, jestliže ho jeho duchovní rádcové označili za tyрана, za nepřítele náboženství. Fanatik věří, že se musí vzpírat nejmoudřejším zákonům, přesvědčili ho jeho polbloudilé svědomí, že tyto zákony jsou v rozporu se zákony, o nichž předpokládá, že pocházejí od jeho boha.

Nejistota a nejasnost, které náboženská morálka vnesla do tak jednoduché mravovědy, způsobily, že se objevilo mnoho *kasuistů* či vykladačů božských záměrů, jejichž úkolem bylo poučit národy, co se může božstvu líbit či nelíbit, kdy je nebe uraženo lidskými skutky, jak dalece je možno bez strachu před věčným zatracením lidem škodit. Tito osvícení učenci, vždy přesně obeznámeni se skrytými city svého pána, se proto postarali o vytvoření sazeb, jež by umožnily stanovit stupně zloby, kterou poklesky mohly vyvolat. Sami mezi sebou se však velmi málo shodovali v těchto libovolných pojmech: jedni předstírali přísnost přivádějící slabé smrtelníky v zoufalství, druzí jim usnadňovali cestu do nebe a někdy jim dovolovali dopouštět se nejčernějších zločinů bez výčitek svědomí.* Ve svých rozhodnutích přihlížel každý jen k svému vlastnímu založení, své fantasii, přísným nebo shovívavým názorům sekty nebo náboženské strany, k níž patřil.

Avšak všichni tito učenci, přísní nebo shovívaví, se obvykle shodovali nepronásledovat jako opovržením hodné to jednání nebo způsob myšlení, jež nejvíce škodí společnosti, nýbrž to, co se nejvíce přičií zájmům služebníků božích, nic není národu lhostejnější než smýšlení člověka o náboženství; stačí, že se chová jako počestný člověk a dobrý občan. Avšak v očích každého kněze jakékoliv sekty není nikdo více hoden zatracení než člověk, jenž odmítne věřit dogmatům a mystériím, která kněz ctí, jenž se odváží

* Viz Pascal, *Les lettres provinciales, La morale pratique*, atd.

pochybovat o jeho neomylnosti, nebo jenž se vzpírá jeho moci. Podle souhlasného učení všech těch, jejichž bohatství, hodnosti, existence jsou založeny na víře, je nedostatek víry zločin nejhroznější. Z téhož důvodu přikazují všechna náboženství více nebo méně náboženských úkonů, pokání, obřadů, výnosných pro služebníky boží, jejichž dodržování je přísně nakázáno a jejichž opomenutí a opovrhování jimi rozhněvá nebesa mnohem více než činy velmi zhoubné pro společnost. Služebníci boží vymysleli tedy v každé zemi nekonečně mnoho domnělých ctností a zločinů, jež s pravou morálkou nemají nic společného. Lidem, kteří pochopili, že náboženské názory jsou samy o sobě pouze přeludy, se pravá morálka začala zdát jen přeludem. Protože lidé byli od mládí zvyklí uznávat jen fantastické, vymyšlené vztahy mezi nebem a zemí, neměli ani ponětí o skutečných, jasných a dokázaných vztazích existujících mezi lidmi. Neznali povinnosti ani k sobě, ani k druhým; a protože jim jejich kněží vštěpovali jen mylné názory, vyvodili z toho nerozvážný závěr, že pro ně skutečná morálka vůbec neexistuje.

Musíme se tedy obrátit k přírodě, ke zkušenostem, k rozumu a nikoliv k služebníkům božím, abychom objevili to, čím jsme povinni sobě a čím společnosti. Podezřelá moc, šílený fanatismus, pochybné hypotézy, dobrovolná zaslepenost nejsou vůdcové, na něž bychom se mohli spolehnout.*

KAPITOLA IV.

O MORÁLCE STAROVĚKU

Kdyby bylo křesťanství učilo ctnostem pravdivějším, než byly ctnosti pohanů, bylo by si získalo právo tyto pohanské ctnosti potlačit. Pro každého, kdo tyto ctnosti prozkoumá, bude skutečně velmi těžké souhlasit s chvalořečmi, jimiž tak často plýtvá zasle-

* *Quid de officio? num quis haruspicem consuluit quaemadmodum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis vivendum? quemadmodum utendum pecuniá? quemadmodum honore? quemadmodum imperia? ad sapientes haec, non ad divinos referrí solent.* Cicero, *De divinat.* lib. II.